

AZ EGERI VÁR MINT BÁZISVÁROS- TÉNYEZŐ A RÁKÓCZI- SZABADSÁGHARC IDEJÉN

KIS CSABA

A hazai történeti szakirodalmat vizsgálva mélyrehatóbb kutatások nélkül is kijelenthetjük, hogy a Magyar Királyság területén fekvő erődítmények közép- és kora újkori történetét taglaló munkák – legyenek azok akár vártörténeti monográfiák, akár részkérdéseket feldolgozó szakkikkek – viszonylag nagy számban, jól elkülöníthető csoportként állnak rendelkezésünkre. Talán nem szorul különösebb magyarázatra, ha a jelen tanulmányunk vizsgálati tárgyává tett erősséget, Eger várát állítjuk példaként előbbi megállapításunk igazolására. A korszakunkban kiemelkedő jelentőséggel bíró erőd történetével kapcsolatban – ebben vélhetően szerepet játszik Gárdonyi Géza irodalmi munkássága is – elsősorban az 1552. évi események, illetve az ezekkel összefüggő kérdéseket tárgyaló művek¹ jelennek meg központi szerepben, de nem elhanyagolhatóak a vár 1596-os oszmánok általi elfoglalását, vagy épp az erősség Rákóczi-kori történetét ismertető munkák² sem. Utóbbi művek esetében a legérdekesebb s egyben a legjelentősebb momentum, hogy szerzőik a várat csupán mint egyszerű értelemben vett hadászati tényezőt, nem pedig mint bázisváros-összetevőt vizsgálják. Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy ezen munkák igen értékes eredményeinek figyelembe vételével pontosan meghatározzuk Eger erődítményének szerepét a Rákóczi-szabadságharcban, így körüljárva egyik összetevőjét kutatómunkánk központi kérdésfelvetésének, mely szerint nevezhetjük-e Egert (s ha igen, miért) a szabadságharc bázisvárosának? E tekintetben bír tehát kiemelt jelentőséggel az említett erősség meghatározott szempontok szerinti vizsgálata, ám ennek megkezdéséhez elengedhetetlenül szükséges a közvetlen előzmények ismertetése, illetve ezek alapján a megfelelő konzekvenciák levonása.

¹ A teljesség igényét mellőzve említhetjük például: *Soós Imre*: Eger vár védelme 1552-ben. Bp. 1952.; *Szántó Imre*: A Habsburg-segítség szerepe Eger vár 1552-es védelmében. (Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis 8.) Eger, 1962. 321-336.; *Szántó Imre*: Eger vár védelme 1552-ben. Eger, 1971.; *Szántó Imre*: I. Ferdinánd király intézkedései 1552 nyarán Eger és Szolnok védelmében. Az Egri Múzeum évkönyve. Annales Musei Agriensis, 1972/8–9. sz. 201–213.; *Sugár István*: Sebészborbélyok és sebesültek az egri vár 1552. évi ostromában. Eger, 1977.

² Mindhárom általam említett kérdés ismertetése megtalálható: *Sugár István*: Az egri vár története. Budapest. 1991.; *Nagy József*: Eger története. Budapest. 1978.

Első és egyik legfontosabb kérdésünk tehát arra vonatkozik: Eger vára esetében megfigyelhető-e az általunk bázisváros-tényezői szerepnek nevezett funkció létrejötte, s amennyiben igen, mindez hogyan, milyen körülmények között történt? E kérdés megválaszolásához kronológiai tekintetben egészen a város 1687. évi visszafoglalásáig szükséges visszatekintenünk. A Lotharingiai Károly elképzelései alapján létrehozott, Giovanni Battista Doria alezredes által irányított, rendkívül hosszú blokád gyümölcseként a vár visszafoglalása végül a Doria alezredes és Rusztem beglerbég között kötött egyezmény, valamint az 1687. december 14-én létrejött Caraffa–Rusztem-szerződés nyomán nyert hivatalos kereteket.³ A visszafoglalás ténye, mint más végvár-városoknál,⁴ Egerben is döntő jelentőséggel bírt, e település esetében viszont, annak speciális helyzeténél fogva hatványozottan megmutatkoznak a királyi korona alá történő visszatérés következményei.

Miért s egyáltalán milyen értelemben beszélhetünk Egerrel kapcsolatban speciális helyzetről? Kutatásaink nyomán teljes biztossággal megállapíthatjuk, hogy a város földrajzi fekvése, adottságai és környezete döntően befolyásolták Eger viszonyait mind a visszafoglaló háborúk idején, mind pedig a Rákóczi-szabadságharc során, hogy csak a minket érintő korszakot említsük. Egyrészt a település földrajzi megosztottságának „letéteményese”, az Eger-patak egészen 1711-ig egyben annak közigazgatási elkülönülését is meghatározta, hiszen a vár és a hozzá tartozó városrész jogilag Borsod vármegye fennhatósága alá tartozott, noha a gyakorlatban Heves és Külső-Szolnok vármegye éppúgy igyekezett e területen is érvényesíteni akaratát. Másrészt e megosztottság a kezdetektől fogva determinálta vár és város kapcsolatát, amelynek 16–17. századra datálható megváltozása

³ *Oross András*: Eger és az egri vár 1687 és 1703 között. In: II. Rákóczi Ferenc, a „nagy-ságos fejedelem” Egerben. Szerk. Dr. Renn Oszkár. Eger, 2010. (a szóban forgó tanulmány a kiadványban oldalszámozás nélkül szerepel!), ill. *Sugár István*: Az egri vár története i.m. 166–173.

⁴ Egerrel kapcsolatban nem véletlenül használjuk a „végvár-város” kifejezést, ugyanis esetünkben a Gecsényi Lajos által a nyugati várostörténeti irodalom mintájára megalkotott erődváros-tipológia nem állja meg a helyét. Ennek oka egyrészt, hogy Eger kívül esett a legfontosabb – Bécs felé vezető – hadművelési útvonalon, másrészt a korabeli településszerkezet sem felel meg az erődváros ismérveinek. A Gecsényi-féle tipológiára ld. *Gecsényi Lajos*: A 16–17. századi városfejlődés kérdéséhez (Az erődváros megjelenése). In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Szerk. E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László. Bp. 1991. 145–158.

is tetten érhető Eger vizsgálatakor.⁵ Ennek következtében, míg a település szempontjából a kamarai igazgatás megjelenése, továbbá a szabad királyi városi cím használatával járó előnyök, addig a vár esetében az alapvető státuszváltozás volt a visszafoglaló háborúk legfőbb hozadéka.

A funkcióváltozás elsődleges oka, hogy az oszmánok kiűzését övező harcok következtében az ország területének túlnyomó része, illetve az afeletti ellenőrzés visszakerül a korona fennhatósága alá. A Magyar Királyság tényleges határainak délebbre tolódása révén az állam területén található erődítmények többsége elveszíti az addig ideiglenesen bírt végvár-szerepkörét, ahogyan az Eger esetében is történt. Az így felmerülő kérdés rendezésére a Habsburg császári kormányzat berkeiben már az 1680-as évek legvégére kialakult egy általános hadügyi elképzelés, az úgynevezett Universal Systema. A koncepció figyelembe véve a kincstár nehéz helyzetét, régióként egy fővár megerősítését tűzte ki célul,⁶ míg a többi vár sorsáról történő döntéshozatalt a törökkel való béke megkötése utánra halasztotta.⁷ Mindez egy markáns hadügyi koncepcióváltás irányába mutat, s jelentőségét kifejezi az a momentum is, hogy az elképzelés Kollonich Lipót Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn című tervzetében szintén helyet kapott.

⁵ E kérdés elemzésére ld. *Csorba Csaba: Vár és város megváltozott kapcsolata a XVI-XVII. században.* In: *Hagyomány és korszerűség a XVI-XVII. században.* (Studia Agrimensia 17.) Szerk. Petercsák Tivadar. Eger, 1997. 91–106. Csorba tanulmányában Egert a várral rendelkező települések csoportjába helyezve megjegyzi, hogy e városok esetében a település kvázi az „elővár” szerepét tölti be, így az adott vár megszerzéséhez először magát a várost szükséges elfoglalni. Megállapítása Eger esetében akár a visszafoglaló háborút, akár a Rákóczi-szabadságharcot tekintve tökéletesen megállja a helyét. Ugyanitt a várkapitányokat, mint a település fölötti tényleges hatalmat gyakorló személyeket jellemzi, ám mindez Egerre csupán az 1695-ben megkötött Fenessy-egyezményig érvényes, ekkor ugyanis a város visszakerül a mindenkori egri püspök és a káptalan (kettős földesuraság) irányítása alá. Erre vonatkozóan ld. MNL HML Eger város ir. V–1/d/2. 13. sz.

⁶ Ilyen fővárnak minősült pl. Buda, ill. Pétervárad is.

⁷ Az elképzelés tekintetében a császári kormányzatban eleinte nem uralkodott konszenzus, ugyanis az Udvari Kamara a kincstár meglehetősen nehéz helyzetére hivatkozva, a jelentéktelenné minősített várak lerontására már a visszafoglaló háborúk idején javaslatot tett. A Kamarával szemben azonban az Udvari Haditanács – utalva a rombolások költséges mivoltára és az erősségek felhasználására egy esetleges „belső ellenséggel” szemben – szerencsésebbnek ítélte, ha a rendezésre a békekötést követően térnek vissza. A történetek világosan megmutatják, hogy az 1702-es várrombolásokig átmeneti jelleggel az utóbbi álláspont győzedelmeskedett. *Oross András: Várrombolások a Rákóczi-szabadságharc idején.* *Hadtörténelmi Közlemények*, 2011/4. sz. 1038.; ill. *Oross András: Régi várak új szerepkörben a 17. század végén.* *Várak, kastélyok, templomok.* 2011/4. sz. 11.

Az előbb említett koncepcióváltás lecsapódását Eger tekintetében már az erősség 1687-es visszafoglalása után konstatálhatjuk: egy 1688. évi névtelen szakvélemény annak lerombolását tartotta helyénvalónak. Érvei között szerepelt az előművek hiányából adódó rosszabb védhetőség, valamint az, hogy a vár modern elvek szerinti átépítésére alig volt lehetőség. A jelentés írója szerint Szolnok erődítménye sokkalta jobb állapotából és kedvezőbb stratégiai fekvéséből eredően inkább alkalmas a fővári státusz betöltésére. A beszámoló szerzőjének megállapításait megerősíti, hogy Johann Buttler egri várparancsnok 1700 júniusában kelt jelentésében a rossz állapotban lévő erősség sürgős kijavítását szorgalmazza. Buttler, majd 1701 februárjában bekövetkező halálát követően az új várparancsnok, Eduard de Wilson⁸ kérése nyomán születtek ugyan tervek a vár kijavítására, viszont a vármegyék elmulasztották az ehhez szükséges faanyag leszállítását, így érdemi változás a vár állapotában nem történt egészen a következő év tavaszáig.⁹

Mint azt már említettük, az ország erődítményeire vonatkozóan az 1690-es évek folyamán az Udvari Haditanács elképzelései valósultak meg, ám a visszafoglaló háborúkat lezáró 1699. évi karlócai békekötést követően a Kamara rendezési elvei kerekedtek felül a császári kormányzat intézkedéseiben. E tendencia az 1702. február 7-én I. Lipót által kiadott rendeletben csúcsosodott ki, amely a Magyar Királyság területén fekvő 18 vár, köztük az egri erőd lerombolását he-

⁸ Wilson, Eduard (Edward) de (?-?): ír származású császári ezredes, 1701 és 1703 között egri commendáns. 1704. december 1-én eperjesi commendánsként átadja a várost gróf Forgách Simonnak. 1705-ben Szendrőn raboskodik, 1707-ben viszont a források már mint generalis főstrázsamestert, illetve mint aradi commendánst említik. *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. [Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta: Mészáros Kálmán] História, Bp. 2005. 457–458.

⁹ *Oross András*: Végvárakból kaszárnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezésében a 17–18. század fordulóján. Századok, 2006/6. sz. 1454–1455., ill. *Détszhy Mihály*: Az egri vár története VII. (1687–1967). Az Egri Vár Híradója, 1969/8. sz. 10.

lyezte kilátásba.¹⁰ Az utasítás Eger esetében kizárólag a vár lerontásáról s az ott található fegyverek és muníció Budára szállításáról szólt, a városfalakat és a település erődítményeit ellenben megtartandónak ítélte, mivel a fő cél az volt, hogy egy kaszánya vagy egy kaszányajellegű erődítmény építése révén megoldódjon a katonaság mindenkori elszállásolásának problémája. A tervezet egy nagyobb létszámú katonai helyőrség itt tartózkodását irányozta elő, melynek feladata a rebellisnek ítélt térség ellenőrzése lett volna.¹¹ A rendeletben foglaltak megvalósításának költségeit a Budai Kamarai Adminisztráció helyi képviselőjének, Christoph Franz Penz kamarai prefektusnak¹² kellett fedeznie, a szükséges munkaerőt pedig „gratius labor” címén Heves és Külső-Szolnok vármegye biztosította. A várrombolási munkálatok irányítását Johann Ferdinand von Pfeffershoven budai főparancsnok,¹³ valamint Nicolaus Dumont hadmérnök kapta feladatul.¹⁴

¹⁰ E ponton érdemes megjegyezni, hogy vitatjuk Détsky Mihály ide vonatkozó munkájában fellelhető megállapítását, mely szerint „...a rombolás mellett mégis inkább politikai megfontolások szóltak, hiszen a várak a függetlenségükért(sic!) küzdő magyarság támaszpontjai lehettek.” A szerző kijelentése minden bizonnyal a magyar történetírásban általánosan elterjedt, véleményünk szerint hibás értelmezésből ered, amely a Rákóczi-szabadságharcot függetlenségi küzdelemként mutatja be, holott az mibenlétét tekintve a rendi jogok visszaállításáért, nem pedig egy független magyar államért folytatott harcnak tekinthető és tekintendő. Détsky megállapítása továbbá nem veszi figyelembe, hogy a szabadságharc idején anyagi okokból maga Rákóczi is elrendeli több vár (pl. Szatmár, Tokaj, Szendrő és Kálló) lerombolását, tehát a hadakozó felek elvi elgondolásaiban az ország területén fekvő erősségeket tekintve nagyfokú egyezés mutatható ki. *Détsky Mihály: Az egri külső vár lerombolása 1702-ben. Az Egri Múzeum évkönyve. Annales Musei Agriensis. 1967/5. 117., ill. Oross A.: Várrombolások... i. m. 1040–1041.*

¹¹ *Bagi Zoltán Péter: Eger kuruc megszállása 1703–1705. Várak, kastélyok, templomok. 2013/2. 18–19.*

¹² Penz, Christoph Franz (Sprättau, ? – ?): 1692 és 1698 között egri provizorként a Budai Kamarai Adminisztráció alkalmazottja, 1695 és 1698 között harmincados. 1697. március 9-én indigenátust nyert, Heckenast életrajzi adattárában vélhetően ezért szerepel Penz János Kristóf Ferenc néven. 1699-től egri kamarai prefektus, 1705. január 21-től Kassán hadifogolyként raboskodik. A források 1707-ben menekültként tartják számon Bécsben, 1711-től azonban ismét mint egri prefektust nevezik meg. *Heckenast G.: Ki kicsoda... i. m. 334.*

¹³ Pfeffershoven (Pfeffershofen), Johann Ferdinand (Wolfgang?) von (?–Bécs, 1714. máj. 8.): császári altábornagy, 1700 és 1713 között budai főparancsnok 1704. május 11-től 1708. május 10-ig tábornagy minőségben. 1713 januárjában nyugdíjazták. *Heckenast G.: Ki kicsoda... i. m. 340.*

¹⁴ *Détsky M.: Az egri külső vár... i. m. 117–118.*

Az erődítmény lerontását célzó munka 1702. március 31-én indult meg, azonban már két hét elteltével egyértelművé vált, hogy a munkálatok költségei meghaladják az egri kamarai prefektúra anyagi lehetőségeit. Penz jelentéseiből tudjuk, hogy a külső vár lerombolása július 1-jén befejeződött, ugyanakkor az eredeti tervekkel ellentétben a belső vár esetében e tevékenység nem hogy folytatódott volna, hanem épp ellenkezőleg: Pfeffershoven főparancsnok annak megerősítését rendelte el. Ennek hátterében minden bizonnyal a rombolás költséges mivolta húzódtott meg, ugyanis Penz július 17-i beszámolójából kiderül: az addig végzett tevékenység 2303 forint 49 krajcárnyi anyagi ráfordítást igényelt. Tekintettel arra, hogy ezen összeg túlnyomó részét a munkabérek tették ki, a jóval nagyobb területű belső várrész lerontása óriási, az egri kamarai prefektúra lehetőségeit jelentősen meghaladó anyagi áldozatokat igényelt volna. Ebből következően tehát a kilátásba helyezett, kevesebb pénzt igénylő erődítés racionális meggondolásnak nevezhető, noha arra – leszámítva a két várrész közötti árok ellenlejtőjének megerősítését – a kamara nehéz helyzetéből, valamint a szabadságharc 1703. évi kirobbanásából eredően már nem kerülhetett sor.¹⁵ Az egri erősség állapota – más erődítményekhez hasonlóan – tehát nem volt megfelelőnek mondható az adott időszakban, amint azonban azt látni fogjuk, mindez korántsem befolyásolta jelentősen a vár sorsát a szabadságharc éveiben, hiszen sem az 1704., sem pedig az 1710. évi várostromban nem a vár erődítéseinek állapota dönti el az ostrom kimenetelét.

Az 1703 tavaszán kirobbant szabadságharc hadműveletei egészen az említett év októberéig nem érintették Egert, a város földrajzi fekvéséből adódóan. Miközben a felkelő sereg birtokba vette a Tiszántúl területének egészét, I. Lipót gróf Herkules Pius Montecuccoli ezredest¹⁶ és seregét rendelte ki a kibontakozó ellenállás megfékezésére, amelyhez Heves és Külső-Szolnok is hozzájárult az általa kiállított fegyveresekkel, 1703. október 9-től pedig rövid időre gróf Forgách Si-

¹⁵ *Détszhy M.*: Az egri külső vár... i. m. 119–122., *Détszhy M.*: Az egri vár története története... i. m. 10–11., *Oross A.*: Végvárakból kaszárnyák... i.m. 1457–1458., ill. *Sugár I.*: Az egri vár története i.m. 174–175.

¹⁶ Montecuccoli, Herkules Pius gr. (? , 1664–?, 1729): 1701-től császári ezredes, 1703. június 28-án kiveri Rákóczi Munkács városából, majd átveszi Kassa védelmét. Utóbbi erősséget 1704. október 20-án adja fel szabad elvonulás fejében. 1704 decemberétől 1706-ig a morva határvédelemben, valamint Északnyugat-Magyarországon, 1707 és 1710 között Erdélyben harcol, 1709-től altábornagyi minőségben. 1710-ben átmenetileg a császári seregek erdélyi főparancsnoka, ezután gr. Pálffy János alatt szolgál a császári főszeregben. 1715-ben nyer indigenátust, 1716-tól lovassági tábornok, 1723-tól haláláig tábornagy. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i. m. 292.

mon¹⁷ látta el a térségben a kurucokkal szembeni védekezés feladatát. Ekkorra azonban – elsősorban Szolnok szeptember 21-i elestéből következően – a felkelők megfelelő erőket voltak képesek mozgósítani a vármegye területén, így október 29-re ostromgyűrűbe zárták Egert, ahol a vár védelmének irányítását időközben gróf Ferdinand von Zinzendorf ezredes¹⁸ vette át. Az erősség hadi népességének magvát a korábban már említett Eduard de Wilson császári ezredes szabadszázadának ott rekedt katonái adták, akik a város november 4-i elfoglalását követően kiegészültek a várba húzódó német és rác nemzetiségű fegyverforgató elemekkel, továbbá egy csekély számú magyar katonasággal. A várórséghez tartozó tüzérség létszámával kapcsolatban nem rendelkezünk pontos adatokkal, csupán azt konstata-
lhatjuk, hogy az 1702-es várrombolási rendelet részleges megvalósítása során az erődítményben található hadieszközök Kassára történő átszállítása nem realizá-
lódott teljes egészében, így annak egy része ismeretlen számú tüzérséggel együtt a vár kuruc ostroma idején az erősség falain belül tartózkodott.¹⁹ Az őrség teljes létszámát George Stepney bécsi angol követ Hedges miniszternek küldött 1704. április 30-i jelentése²⁰ alapján kb. 350 főre tehetjük, amelyből 150 fő volt német katona, 200 fő pedig magyar és rác nemzetiségű huszár.

Fontos kiemelnünk, hogy várostromra közvetlenül a település elfoglalását követően egyelőre nem került sor, mivel a várost birtokba vevő Bercsényi Miklós

¹⁷ Gróf Forgách Simon (Rajka, 1669. 07. 08. – Visnyevec, 1730.): 1685. január 24-től 1710-ig Borsod vármegye örökös főispánja. A visszafoglaló háborúk idején alezredes és századparancsnok Miksa Emánuel magyar lovasezredében, 1692 és 1695 között pedig alezredesi rangban szolgál a Pálffy-ezredben. 1700-ig a Kanizsa elleni egykori végvárak, majd Győr vicegenerálisa. 1704. március 20-án átáll a felkelők oldalára. Jelentős szerepet vállal Eger várának megszerzésében, ezután pedig mint dunántúli vezénylő tábornok, illetve 1704 októbere és 1705 augusztusa között mint az erdélyi hadak főparancsnoka tevékenykedik. 1706 és 1710 között letartóztatásban van, 1711-től rövid megszakítással haláláig lengyelországi emigrációban él. *Heckenast G.: Ki kicsoda... i. m. 148–149.*

¹⁸ Zinzendorf, Ferdinand von Gr. (?–?): császári ezredes, 1703. október 16-től Eger parancsnoka a vár 1705. január 2-i szerződéssel megerősített átadásáig. Ezt követően kuruc hadifogságba kerül, ahonnan 1707 elején megszökött. 1710 után ezredesi minőségben Érsekújvár, majd 1712. július 2-től újra Eger parancsnoka, 1717. május 4-től vezérőrnagyi rangban. *Heckenast G.: Ki kicsoda... i.m. 534.*

¹⁹ *Bagi Z. P.: Eger kuruc megszállása... i.m. 18–19.*

²⁰ A várórség létszámának becslésekor érdemes tekintettel lenni arra a tényre, hogy Stepney csupán közvetett, a császári udvartól származó értesüléssel rendelkezett, viszont figyelembe véve a II. Rákóczi Ferenc emlékirataiban leírtakat – „...a helyőrség elég gyenge volt...” —, az általa közölt adatokat közel megbízhatónak mondhatjuk. *Bagi Z. P.: Eger kuruc megszállása... i. m. 20.*

generális²¹ hadaival tovább vonult Felső-Magyarországra, az Almássy János által vezetett vármegyei felkelő hadak pedig nem rendelkezvén ostromgyúkkal, továbbá elégtelen számukból adódóan kizárólag a várat körülvevő ostromgyűrű fenntartására szorítkozhattak.²² Az Almássy-féle csapatok „hatékonyságát” mutatja, hogy a várbeli rác huszárság több alkalommal hajtott végre portyával kiegészített kitörést,²³ melynek révén legalább részben sikerült feltölteniük az őrség egyre apadó élelmiszerkészletét.²⁴

Az átmeneti helyzetnek Rákóczi 1704. március 6-i Egerbe érkezése, s ennek nyomán a vár tervszerű ostromának megkezdése vetett véget. Az offenzíva ke-

²¹ Bercsényi Miklós Gr. (Temetvény, 1665. 12. 06. – Rodostó, 1725. 11. 06.): 1685-ben vágsellyei kapitány, a rá következő évben ezredesi rangban Szeged és a hozzá tartozó véghelyek főkapitánya. 1688 és 1693 között bányavidéki helyettes főkapitány, majd ezután felső-magyarországi tartományi főhadbiztos. 1701 és 1703 között, miután részt vesz Rákóczi rendi szervezkedésében, lengyelországi emigrációban tartózkodik. A szabadságharc kitörésekor Magyarországra visszatérve generális, illetve főgenerális minőségben szolgál. 1704-ben a selmecebányai, 1705/06-ban a nagyszombati béke delegáció vezetője, 1706-ban érsekújvári főkapitány. 1710 és 1716 között lengyelországi emigrációba vonul, s csak 1720. április 24-én érkezik meg Rákóczihoz Rodostóba, ahol haláláig él. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i. m. 57–58.

²² Rákóczi az egri ostromzár létszámbeli problémáit többek közt Nógrád vármegye 3 járása katonaságának Egerbe történő átcsoportosításával kívánta megoldani. Erre vonatkozóan ld. MNL NML XVI-3. C-5/5. 54–56.

²³ E portyák sikerességét mutatja, hogy 1703. november 12-én maga Rákóczi ad utasítást a miskolci lakosok helyben tartására, ugyanis tartott attól, hogy az egri csapatok veszélyeztethetik a Borsod vármegyében fekvő várost: „...a megírt Város Egerben szorult ellenségnek excursiójátul s consequenter megtörténhető kárvallástul is nem kevéssé tarthat, és ahozképpeszt szükséges némelly lakos Híveinknek Város oltalmazására otthonn való maradások és serény vigyázások.” – MNL B.-A.-Z. MLt. Act. Pol. Mat. II. Fasc. I. Nro. 263. Közli: *Bánkúti Imre*: A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén vármegyékből, I–IV. Miskolc, 2003–2004. (a továbbiakban: ARSZD) I. 112–113.

²⁴ Minthogy a várba húzódott német ajkú katonasággal tartott a jezsuita rendház főnöke, illetve azok lelkipásztora is, a blokád alá vett erősség viszonyairól a jezsuiták által írott források alapján tájékozódhatunk, melyek az élelemszerzéssel kapcsolatosan a következőkről tudósítanak: „...mivel a hűskészlet a hosszú idő alatt már-már elfogyott, a parancsnok úr két alkalommal 300 portyázót küldött ki, akik mindig szerencsésen tértek vissza sok jószággal.” Külön érdekesség, hogy a várvédők még hallal is el voltak látva a bőjti napokra! Erre vonatkozóan ld. *Leskó József*: Adatok az egri egyházmegye történelméhez. IV. kötet. Eger, 1908. 535., *Sugár István*: Az egri vár ostromai a Rákóczi-szabadságharc alatt. Az Egri Vár Híradója, 1977/13–14. 31–33., ill. *Sugár I.*: Az egri vár históriája i. m. 180–183.

retében a kuruc hadak a Rákóczival együtt megérkező tüzérséggel 1704. március 7-től kezdve két hónapon keresztül bombázták a várat, látszólag eredménytelenül. A valóságban azonban a bombázás hatására súlyos vízhiány²⁵ állt be a várban,²⁶ s a császári őrség megadása csupán idő kérdése volt, ám erről a kuruc vezetés mit sem tudott, így gróf Forgách Simon felkeléshez történő csatlakozásában látták a megoldás kulcsát. Rákóczi elképzelése a vár megvételeére ugyanis az eredménytelennek tűnő offenzíva nyomán megváltozott: tárgyalások útján kívánta a várőrséget rábírní a kapitulációra, s ehhez a volt császári tábornok Forgáchnál alkalmasabb személyt saját bevallása szerint sem találhatott volna.²⁷ A tárgyalásos megoldás mellett szólt továbbá az a körülmény, hogy 1704 áprilisában Siegbert von Heister tábornagy²⁸ a Dunántúlon sikeres ellentámadást hajtott végre, ezért Rákóczinak az egri ostrom helyett egészen más hadszíntérre kellett összpontosítania.²⁹

Az események a fejedelmet igazolták, ugyanis a tárgyalások nyomán 1704. április 17-én megszületett a Forgách–Zinzendorf-egyezmény, amely mindkét fél számára kedvező megoldást kínált. A megállapodás értelmében a császári őrség december 17-ig a helyén maradhat, s az ellátásához szükséges élelmiszereket a város

²⁵ Ez a momentum a vár 1710. évi, császáriak által vezetett ostroma idején is problémaként merül fel, érdekes azonban, hogy utóbbi esetben Rákóczi csak nehezen tudja Perényi Miklós akkori várkapitánytól érvként elfogadni az erősség feladásával kapcsolatban.

²⁶ „Egert szándékoztam megtámadni, ágyúkat és mozsarakat hozattam Tokajból és márciusban elhagytam miskolci téli szállásomat. Eger vára régimódi erődítmény volt, a város felé öreg tornyokkal, a szőlők felől igen magas kiszögélő védművekkel, melyeket a németek még a háború előtt leromboltattak. Így csak az erős falú belső vár maradt meg. Zinzendorf gróf a parancsnoka, s a helyőrség elég gyenge volt. [...] Középszerű ágyúim egyáltalában nem ártottak az öreg falaknak, de szökevényektől megtudtam, hogy a bombák okozta rázkódásoktól megrepedtek a víztartók, s kezdett a víz kiszivárogni belőlük. Minthogy ilyen módon vízszúke fenyegette a várat, azzal biztattam magamat, hogy a helyőrség nemsokára megadásra kényszerül.” II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. [ford.: Vas István; s.a.r.: Kovács Ilona] Osiris, Bp. 2004. 78.

²⁷ “Forgách gróf személyében olyan tábornokot szereztem, aki [...] tudta, hogyan kell a németekkel bánni. [...] Megbízta hát Forgáchot, kezdjen tárgyalást és bírja rá a parancsnokot a megadásra.” II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai... i. m. 81.

²⁸ Heister, Siegbert von Gr. (?; 1646. 08. 06. – Kirchberg, 1718. 02. 22.): 1664 óta katonáskodik, 1687-ben magyar indigéniát nyer, amelyet 1715-ben iktatnak törvénybe. 1692-től altábornagyi tisztségben szolgál, s ebben az évben kapja meg grófi rangját is. 1704. január 22. és 1705. május 10., valamint 1708. március 30. és 1710. szeptember 26. között magyarországi császári főparancsnok. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i. m. 184–185.

²⁹ Rákóczi Eger ostromáról, illetve a gyöngyösi béketárgyalásokról külön levélben számol be XIV. Lajos francia uralkodónak. II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Szerk. Köpeczi Béla. Bp. 1958. 24–29.

piacán beszerezheti, ha azonban a kitűzött határidőig nem érkezik felmentő sereg a császáriak részéről, a várat kötelesek átadni a felkelőknek. A várban található fegyveres erők ekkor szabadon dönthetnek hovatartozásukról, s a császár hűségén maradó katonák sértetlenül elvonulhatnak. A szerződésnek köszönhetően konszolidálódtak az Egerben fennálló viszonyok, így április 24-én Telekessy István püspök a káptalannal egyetemben visszatérhetett székhelyére, s hogy e polgárok számára is kiemelt jelentőséggel bíró intézmény működése biztosítva legyen, Rákóczi oltalomlevéllel biztosította annak javait.³⁰ Mivel a kérdéses 8 hónapban nem érkezett felmentő sereg Eger alá, a vár őrsége 1705. január 2-án átadta az erősséget a Rákóczi által ez ügyben megbízott Szentpétery Imre ezreskapitánynak,³¹ majd Kál irányában Buda felé vonult.³² A felkelők azonban azzal az ürüggyel, hogy az átadás csak az eredetileg kitűzött időpont után 2 héttel történt meg, lefegyverezték az elvonuló őrséget, s a tiszteket Zinzendorffal egyetemben Kassára vitték. A vár tényleges kapitulációját követően Ráthy Gergely³³ lett Eger első parancsnoka, akit alig egy év elteltével Vas Sándor³⁴ váltott.³⁵

Az erődítmény megszerzését követően Rákóczi 1705. február 28-án ünnepélyesen bevonult Egerbe, s első itt tartózkodásának június 18-i befejezéséig a város

³⁰ Az oltalomlevelez közli: *Leskó J.*: Adatok... IV. 374–375.

³¹ Szentpétery eredetileg Borsod vármegye alispánja volt, aki mellé Rákóczi a megye két fegyveres csapatát is odarendelte: „Mivel az egri németnek 16. praesentis kelletvén a várbul az capituláció rendi s ereje szerint kimenni, [...] Nemzetes Vitézljő Szentpéteri Imre Vice Ispán Hívünket deputálván azon várnak kézhez vételére, s egyszersmind ottan az kimenő németek körül kívántató szükséges dispositiók tételére, az Nemes Vármegye két seregét is oda rendeltük.” – MNL BML Acta politica. Mat. II. Fasc. I. Nro. 312., ARSZD. I. 235.

³² Az elvonuló csapatok értékeinek szállításához Rákóczi parancsa értelmében Borsod vármegye is hozzájárult az általa kiállított szekerekkel. – MNL BML Acta politica. Mat. II.Fasc.I. Nro. 311., ARSZD. I. 234., ill. MNL HML Heves és K.-Szolnok vm. Nemesi Közgy. ir. IV–1/a/12. 64.

³³ Ráthy Gergely (? – Pozsony, 1722.dec.11.): 1701-ben Ung vármegyei notarius, 1703-ban a kurucok elől Ungvárra húzódik, melynek kapitulációját követően 1704. március 31-én csatlakozik Rákóczihoz. 1705 folyamán egri várkapitány, 1707-ben pedig mint Ung vármegyei dicator tevékenykedik. 1711-ben Ung vármegye alispánja. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i.m. 357.

³⁴ Vas Sándor (? – Eger, 1709.ápr.6.): 1682-ben szendrői vicekapitány, 1685-ben Thököly híve. 1701-ben a Rákóczi-féle összeesküvés egyik gyanúsítottja. 1704-ben Kassán tartózkodik, majd 1705 januárjában visszakapja elkobzott javait. 1706. március 8-án nevezik ki egri várparancsnokká, amely tiszte haláláig betölti. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i.m. 450–451.

³⁵ *Sugár I.*: Az egri vár históriája i.m. 187–190.

képezte a szabadságharc centrumát mind a diplomácia, mind pedig a hadi és politikai szervezőmunka tekintetében. Figyelembe véve az előbbi megállapításokon felül Eger várának stratégiai fekvését, megalapozottnak tekinthetjük a Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes szerzőpáros állítását, mely Egerrel kapcsolatban „az ország közepe” kifejezést használja.³⁶ Az egri erődítménynek a kuruc hadvezetés elképzeléseiben betöltött szerepét azonban csak akkor tudjuk igazán pontosan meghatározni, ha figyelembe vesszük Rákóczi várakkal kapcsolatos politikájának legfőbb jellemzőit.

Mint ahogy arra már korábban is utaltunk,³⁷ Rákóczi koncepciója e tekintetben rendkívül jelentős mértékben megegyezik a Habsburg császári kormányzat törekvéseivel, amelynek alapjául a már szintén említett Universal Systema címmel kiadott elgondolás szolgált, s amely az 1702. évi várrombolási rendelet megvalósulásában csúcspontot ért el. Az ország területén található erődítmények funkciójának megváltozásából eredő átalakulás tehát a szabadságharc kitörésével sem szakadt meg, sőt, egyfajta folytonosságot konstatálhatunk Rákóczi intézkedéseinek vizsgálata során. Bercsényi generális már 1701-es, a francia udvarnak küldött beszámolójában kifejti, hogy a várak erődítéseinek túlnyomó többsége rossz állapotban van, s noha a megfelelő tüzérség hiányából adódóan a harcok során a végül kurucok kezére került erősségek egyikét sem klasszikus ostrommal veszik be, a jelentésben foglaltak alapvető hatást gyakoroltak a kuruc vezérkar elképzeléseire. Rákóczi intézkedései arra engednek következtetni, hogy a felkelők az elfoglalt területek ellenőrzését egy-egy stratégiai fontosságú, kellően megerősített vár segítségével kívánták megoldani: ilyennek minősült például Eger, Szolnok vagy épp Kassa erődje. Az e tekintetben kiemelt szereppel nem rendelkező erősségek lerontására pedig maga Rákóczi adott utasítást: így került sor 1705-ben Szatmár, 1704/05-ben Tokaj,³⁸ 1707-ben Szendrő, 1709-ben Kálló várának teljes, valamint Zólyom, Léva, Pápa, Kapuvár és Belényes részben történő lerombolására.³⁹ A kuruc hadvezetés elképzelései ilyenképpen tehát nagyfokú kontinuitást mutatnak a császári kormányzat 17. század végi intézkedéseivel, a kítűzött célt azonban mégsem érhették el. Ahogy arra Csorba Csaba egy korábbi tanulmányában már felhívta a figyelmet, a magyarországi várak 90%-a hiába került a felkelők kezére,

³⁶ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1955. 176., ill. Szántó Imre: Eger a Rákóczi-szabadságharc korában. Egri Múzeum Évkönyve I. Eger, 1963. 273.

³⁷ Erre vonatkozóan ld. a 12. számú lábjegyzetet!

³⁸ Tokaj várának lerombolásával kapcsolatban értékes forrásokat közöl: ARSZD. II. 42–43., ill. 61.

³⁹ Oross A.: Várrombolások... i.m. 1037–1047.

a maradék 10% úgy ékelődött be ezek közé, hogy az erődítmények összefüggő láncolata sehol sem alakulhatott ki.⁴⁰

Mindezek fényében válik érthetővé, hogy Eger vára, mely Rákóczi elképzeléseiből adódóan így is kiemelkedő jelentőséggel bír, hogyan válik a szabadságharcban olyan tényezővé, amely hozzájárul Eger bázisvárosi státuszához. Utóbbi kijelentésünkéből egyenesen következik a kérdés: milyen konkrét jelek bizonyítják eme funkció meglétét az egri erődítmény esetében? A rendelkezésünkre álló primer kútfők alapján szembetűnő, hogy a kuruc hadvezetés a vár megvételeét követő években jelentős anyagi, természetbeni és egyéb forrásokat, továbbá számottevő mennyiségű hadianyagot biztosít az erőd ellátásához, amelynek java részét a környező vármegyékből, például Nógrádból és Borsodból csoportosítják át. A várórség ellátását mindvégig kiemelkedő kérdésként kezelték. Ezt támasztja alá többek közt Rákóczi Usz Ferenc commissariusnak⁴¹ küldött 1705. április 25-i utasítása, amelyben a lerombolásra ítélt tokaji várban található zabot és lőszerkészletet Eger várába irányítja,⁴² továbbá a vezérfejedelem⁴³ Keczer Sándorhoz⁴⁴ írt 1706. ápri-

⁴⁰ *Csorba Csaba*: Várak a Rákóczi-szabadságharcban. In: *A végvárak és végváriak sorsa (1699-1723)*. (Studia Agriensia 11.) Szerk. Petercsák Tivadar – Pető Ernő. Eger, 1991. 69–76.

⁴¹ Usz Ferenc (?–?): 1686 és 1696 között Borsod vármegye másodalispánja, 1701-ben a Rákóczi-féle összeesküvés egyik gyanúsítottja. 1702/03-ban élelmezési tiszt Szendrőn, 1704 augusztusában, Szendrő kapitulációját követően csatlakozik Rákóczihoz. 1704. november 15-étől 1705 júniusáig vagy júliusáig districtualis (kerületi) commissarius Gömör, illetve Heves és Külső-Szolnok vármegyében. *Heckenast G.*: *Ki kicsoda... i. m.* 444–445.

⁴² OSZK. Kt. FH. 978. 258., ARSZD. II. 59.

⁴³ Tekintettel az 1705. évi szécsényi conventus generalis (országos gyűlés) végzéseire, Rákóczival kapcsolatban a „vezér”, továbbá a „vezérfejedelem” kifejezés használatát tartjuk helyén valónak, ugyanis véleményünk szerint ez felel meg leginkább a Rákóczi által elnyert „dux” cím magyar fordításának. A kérdésre vonatkozóan ld. *Gebei Sándor*: II. Rákóczi Ferenc titulusai (princeps – dux). In: *Évfordulás tanácskozások, 2007. „Az élő Rákóczi” (X.) – 300 esztendeje foglalta el Erdély fejedelmi székét II. Rákóczi Ferenc*. Szerk. Muzsnay Árpád. Szatmárnémeti. 2007. 88–96.

⁴⁴ Keczer Sándor (? , 1657–?, 1724): 1694-től Sáros vármegye alispánja, 1703-ban a kurucok elől Kassára húzódik, majd a város kapitulációját követően Rákóczi pártjára áll, birtokait 1704. október 12-én kapja vissza. 1704-ben előbb főcommissarius, majd kassai disctrictualis (kerületi) commissarius. 1706-ban a források a kassai pénzverőház főinspectoraként nevezik meg. 1710-ben lengyelországi emigrációba vonul, ahonnan 1711 augusztusában amnesztiával hazatér. *Heckenast G.*: *Ki kicsoda... i. m.* 223.

lis 17-i parancsa, amelyben a Kassán található liszt és abrak egy részének Egerbe szállítására szólít fel.⁴⁵

A forrásokat vizsgálva szembetűnik, hogy nem csupán az élelmezéshez szükséges javakat irányítottak a várba, hanem az erőd fegyveres védelmének növelésére szolgáló egyéb eszközöket, hadianyagokat is. Rákóczi 1705. június 10-i levelében például Szatmári János Gömör megyei fiskális prefektust utasítja, hogy „szállítasson Egerbe 1000 mássa [tudniillik mázsa] vasakat keze alatt levő fiscális jobbágyokkal”,⁴⁶ két héttel ezután pedig Nógrád vármegyének adja parancsba, hogy ágyútalpához és egyéb fegyverekhez szükséges faanyagot küldjön Egerbe.⁴⁷ 1708 novemberéből ismeretes az a jelentés is, amelyben Sréter János⁴⁸ beszámol Rákóczinak, hogy a császáriak által elfoglalt bányavárosokból 80 mázsa puskaport és 25 mázsa ólmot a kurucok visszaszorulásával egyre jelentősebb szerephez jutó egri várba vitették.⁴⁹ Az egri erősség kiemelt szerepe az oda szállított élelmiszereken és hadianyagokon kívül más tekintetben is megmutatkozott, ugyanis a korabeli iratokból kitűnik, hogy a vár szükségleteinek kielégítésére szolgáló szekerezési (szállítmányozási) kötelezettség a vármegyék ilyen jellegű erőforrásainak egy részét szintén lekötötte. Az adott időszakban mindez komoly tehernek bizonyult, hiszen már 1705-ből ismeretesek olyan panaszok, melyeket Borsod vármegye juttatott el Rákóczihoz a megyére nehezedő szekerezési kötelezettség csökkentése

⁴⁵ „...amennyi liszt és abrak Tokaiba vagyon, ott maradjon s ne is szállíttassék több oda, s ne is vitessen pro hinc et nunc máshova Kegyelmed, hanem Kassáru! amennyit lehet, azt ide Egerbe szállíttassa...” – OSZK. Kt. FH. 978. 334., ARSZD. II. 138.

⁴⁶ A rendeletet és annak kiegészítését ld. OSZK. Kt. FH. 978. 282/a., ill. OSZK. Kt. FH. 978. 285/a., ARSZD. II. 78.

⁴⁷ MNL NML XVI-3. C-5/6. 67.

⁴⁸ Sréter János (Besztercebánya, 1655–Surány, 1714): 1680-ban Apafi Mihály erdélyi fejedelem követe, 1683-ban Thököly udvari embere. 1694 és 1701 között Zólyom vármegye másodalispánja, 1703 szeptemberében már Rákóczi pártján áll. 1703-ban a bányavárosok kapitánya, 1704/05-ben az alsó-magyarországi bányákkal szomszédos uradalmak és Zólyom vármegye prefektusa. 1705 végétől brigadérosi minőségben a tüzérség főinspektora, 1709 novemberétől eperjesi commendáns. 1710 végén vonul lengyelországi emigrációba, ahonnan 1711. augusztus 15-én amnesztiával hazatér. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i. m. 391.

⁴⁹ MNL OL G.19. RSzL. II.2.e/A., ARSZD. III. 74–75.

érdekében.⁵⁰ Hasonló terheket állapíthatunk meg Nógrád esetében is: Sréter János 1706. április 10-én a vármegyéhez írott leveléből kiderül, hogy Rákóczi parancsa értelmében a megye természetbeni és anyagi javainak egy részét többek közt az egri várórség ellátására kellett fordítania, ám e kötelezettséget éppúgy leróhták gabonában, mint közmunkában (szekerezés, emberek kiküldése a vár körül végzendő munkálatokra) vagy készpénzben.⁵¹ A források alapján megállapíthatjuk, hogy az adott régiót ellenőrző fővárak őrségének ellátása jelentős forrásokat igényelt, s ehhez a kuruc vezetés a konföderáció államának saját anyagi javain⁵² kívül az egyes érintett megyék forrásait is igénybe vette.

A vár helyzetével kapcsolatban elengedhetetlenül fontos kiemelnünk, hogy a kurucok által történő megszállásától az 1710-ig terjedő időszakban földrajzi fekvéséből következően mentesült az ellenség mindennemű hadmozdulata alól. 1706 nyarán ugyan Jean Louis Rabutin császári tábornok⁵³ Erdélyből való kitörése jelentős riadalmat okozott, de a vár megerősített őrségének híre elég volt ahhoz, hogy az ellenség Egert elkerülve Kassa felé vegye az irányt, melyet utóbb siker-

⁵⁰ Az általunk megvizsgált források a terhek folyamatosan magas voltára utalnak, hiszen noha Borsod megye 1704. május 28-i panasz nyomán Rákóczi még 1704 júniusában utasította Darvas Ferenc főcommissariust, hogy a terhek kirovásánál vegye figyelembe a vármegye által az Egert ostromló hadaknak nyújtott segítséget, a következő évben újabb panaszokkal találkozhatunk. MNL OL G.19. RSzL. II.2.c., ill. MNL B.-A.-Z. MLt. Acta politica. Mat.II.Fasc.I. Nro. 288., ARSZD. I. 169–171., ill. 184–185. Ilyen például Borsod vármegye 1705. június 30-i beadványa, melyben kérvényezi Rákóczitól, hogy csak annyi szekeret legyen szükséges kiállítaniuk, amennyit a porták száma után kötelesek, s hogy ebbe a már Eger alatt szolgáló szekerek is beleszámíttassanak, ellenben augusztus 10-i feliratukban már e kötelezettség teljesítésének lehetetlen voltáról számolnak be: „...egri praesidiumokhoz való szekerezést arrul való Nagyságod kegyelmes parancsolattya szerént, nemesség immunitássával, kevés számú parasztsággal hogy tovább is véghezvitethessük [...] lehetetlennek láttyuk.” Erre vonatkozóan ld. MOL G.19. RSzL. II.2.c., ARSZD. II. 92–94., ill. 101–102.

⁵¹ MNL NML XVI-3. C-5/6. 140.

⁵² Egerre vonatkozóan ismeretes számunkra Rákóczi 1706. március 27-i, Szalontai János udvari commissariusnak küldött parancsa, amelyben többek közt az egri várórség fizetésére 15 ezer rhénes forintot utal ki Darvas Mihály districtuális commissarius részére. OSZK. Kt. FH. 978. 161/a., ARSZD. II. 135.

⁵³ Rabutin de Bussy, Jean Louis Gr. (Párizs, 1642. – Bécs, 1717. nov. 16.): 1683-ban császári alezredes, 1686 októberétől ezredes, 1688-tól vezérőrnagy, 1694-től lovassági tábornok. 1705. december 5-én Herbeville marsalltól átveszi az Erdélybe vonult császári csapatok főparancsnokságát. 1706-ban Kassát ostromolja, majd 1707-ben visszatér Erdélybe. 1708. április 30-án megindul Szebenből Bécsbe, az ideiglenes parancsnokságot Cusani tábornoknak átadva, majd végleg visszavonul a katonai szolgálattól. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i.m. 350.

telenül ostromolt.⁵⁴ Ebből adódóan az említett időszak leginkább az építkezés jegyében telt az egeri erődítmény szempontjából, s ez különösen az 1708. augusztus 3-i trencsényi csatavesztés nyomán lett különösen fontos, hiszen a zenitjén túljutó felkelés visszaszorulásával megnőtt az Egerhez hasonló erősségek szerepe. Ezzel összhangban Rákóczi már 1708. szeptember 24-i, Bercsényinek küldött tájékoztatójában nélkülözhetetlennek tartotta az egeri várőrség számának legalább 1000 főre történő emelését, továbbá a német tüzérek magyar és tót pattantyúsokkal való helyettesítését.⁵⁵ Alapvető kérdést jelentett ezen felül a várkapitány személye, ugyanis az 1706-ban kinevezett commendáns, Vas Sándor 1709. április 6-i halálával ez a tisztség ideiglenesen megüresedett, s a kuruc hadvezetésnek elemi érdeke volt megtalálni a poszt betöltésére alkalmas vezetőt. Rákóczi végül báró Perényi Miklós brigadéros⁵⁶ mellett foglalt állást, aki a kinevezéséről szóló okiratot április 22-én vette kézhez, s öt nap elteltével már a városba érkezett.

Időközben a vár védműveinek részleges megerősítésére is sor került. A munkálatok Jean de Riviére francia hadmérnök tervei szerint, saját irányításával folytak. Ennek keretében az erőd közepe táján a korábbi ágyúdomb helyén egy sokszögletű belső bástyát építettek a tüzérség számára, továbbá a falakon belül erős sáncokat emeltek, egyéb munkálatokra azonban megfelelő anyagi források hiányában nem gondolhattak. Ami a várban fellelhető muníciót illeti, miután Perényi átvette tisztségét, alapos szemlét tartva optimális mennyiségű ágyú- és puskaövedéket, lőport, salétromot és ólmot talált, amelyet Bercsényi parancsára hamarosan 10 mázsa ólommal és 52 mázsa salétrommal toldották meg.⁵⁷

A vármegyében ekkorra már felütötte fejét a pestis, ami az újoncozást s ezáltal az Egerben lévő hadak kiegészítését jelentősen megnehezítette, noha a várost egyelőre megkímélte a pusztítástól. A helyzet orvoslására Rákóczi 1709. május 22-

⁵⁴ *Szántó I.*: Eger a Rákóczi-szabadságharc korában i.m. 276.

⁵⁵ Rákóczi levelének ide vonatkozó részletét közli: *Szántó I.*: Eger a Rákóczi-szabadságharc korában i.m. 281. p.

⁵⁶ Perényi Miklós br. (? , 1659 u. – ?): 1703-ban a kurucok elől Huszt várába menekül, majd a vár 1703. augusztus 17-i elfoglalását követően csatlakozik Rákóczihoz. 1704 júniusától brigadérosi minőségben szolgál, 1705-ben ideiglenesen szolnoki commendáns, 1709. április 22. és 1710. november 30. között egeri várparancsnok. 1711. április 26-án felesküszik a császárra, majd május 1-én aláírja a szatmári pacificatiót. *Heckenast G.*: *Ki kicsoda...* i. m. 335–336.

⁵⁷ Sugár István: Az egeri vár története i.m. 192–193. Mindezekon felül augusztus folyamán Bercsényi utasítást ad Darvas Mihály nógrádi alispánnak mintegy 600 ágyúgolyó Egerbe szállítására. Erre vonatkozóan ld. MNL NML XVI-3. C-5/8. 172., 179–180.

én kelt rendelete a hadakozó egriek adómentességéről⁵⁸ csak átmenetileg nyújtott megoldást. Tovább súlyosbította a körülményeket, hogy a visszaszorulóban lévő szabadságharc felső-magyarországi hadműveleteihez Egerből is rendeltek ki hadi eszközöket, valamint katonákat, s ennek köszönhetően a várvédők száma mintegy 300 főre csappant, amelyet tetézett az ágyúk és tarackok megfogyatkozott állománya. Perényi újoncok besorozásával próbálta ellensúlyozni e negatív tendenciákat, így Bercsényi parancsának megfelelően katonai szolgálatra fogadta fel a városban tartózkodó vincelléreket és szőlőkapásokat, viszont az egyre kaotikusabbá váló körülmények között e hadak egy jelentős része amint tehetette, otthagya a szolgálatot, s hazatért családjához. A megfogyatkozott mennyiségű hadi eszközök kiegészítéséről Bercsényi szintén gondoskodott, 52 mázsányi salétrom és 40 mázsányi ólom Egerbe küldésével, ám a muníciót szinte azonnal, még 1709 szeptemberében kénytelen volt továbbszállíttatni Érsekújvárra. Az országos gazdasági tanács rendelkezései értelmében a várórség fizetését az egri jószág egyébként elégtelennek bizonyuló jövedelmeiből kellett volna megoldani, viszont látva ennek lehetetlen mivoltát Perényi báró Klobusiczky Ferenchez, a Consilium Oeconomicum elnökéhez fordult, aki végül a várparancsnoknak árendába adta az egri kincstári serfőző házat és malmot.⁵⁹ Mindezek fényében az egri védelem helyzetét tehát továbbra is aggasztónak nevezhetjük, 1709 telére ráadásul a császári csapatok mindinkább megközelítették Egert, elfoglalva Hatvant és Rimaszombatot. Az előbbieken leírtak alapján meglepőnek tűnhet Rákóczi Bercsényinek küldött, 1710. január 15-i tudósítása, amely az év elején tartott általános hadi szemle nyomán Perényi csapatait kifogástalan állapotban találta.⁶⁰ Szántó Imre tanulmányában arról számol be, hogy 1710 első felében a vár és város népességének a vár őrségén kívül a katonai alkalmazottak, az élelmezési tiszt, a szállás- és fizetómester, a hadi biztos, a seborvos és a mesteremberek is részét képezték, továbbá említi az Egerben székelő kerületi hadi pénztárat, illetve az élelmiszerraktárt is,⁶¹ ám az így kialakult pozitív hatású képet vizsgálataink nyomán érdemes azzal árnyalnunk, hogy sem a hadakozók száma, sem azok felszereltsége, sem pedig a rendelkezésre álló muníció

⁵⁸ „...ezen Városban is, mind azok, akik személyekben hadakoznak, az országnak mindenféle contributiotul simpliciter eximáltattak. Ezen beneficium mindazonáltal nem extendáltatik azokra, akik soldosok által szolgálnak.” – MNL HML V-1/b/3. B.IV.17.

⁵⁹ *Komáromy András*: Perényi Miklós egri várparancsnok (1705–1710). Hadtörténelmi Közlemények, 1915. (16. kötet) 139–142.

⁶⁰ *Komáromy A.*: Perényi Miklós... i.m. 148.

⁶¹ *Szántó I.*: Eger a Rákóczi-szabadságharc korában i.m. 286.

mennyisége nem tette a várat alkalmassá hosszabb távú ellenállásra egy esetleges ostrom bekövetkeztével.⁶²

Az egri erősség szempontjából a helyzet Érsekújvár 1710. szeptember 23-i el-estével vált válságossá, melynek köszönhetően a szabadságharc állásai a Kassa–Eger–Szolnok vonalra szorultak vissza. A kurucok számára rendkívül nehéz helyzetben Rákóczi különösen nagy bizalmat táplált Eger és Szolnok kitartása iránt: előbbiből „katonavárost” kívánt szervezni, melynek feladatául az északkeleti országrészbe visszaszorult kurucság védelmét jelölte ki, míg Szolnok vára a tiszai átkelőhelyet volt hivatott biztosítani.⁶³ A kuruc hadvezetés Egerrel mint potenciálisan megerősített, hosszú ideig kitartani képes várral számolt, ezen elképzelésnek viszont az előbb leírtak fényében kevés létjogosultsága volt. A város helyzete 1710 októberére egyre szorongatottabbá vált, hiszen Franz Paul von Wallis gróf⁶⁴ német csapatai Hatvan felől elárasztották Heves vármegyét, ennek következményeként pedig a rendek október 10-i gyöngyösi közgyűlésük döntésének értelmében behódoltak az uralkodónak, és megfizették a kivetett hadisarcot. Eger sorsa Szolnok október 17-i elestével pecsételődött meg végleg, hiszen ettől kezdve a város felmentése stratégiaiilag nem volt többé kivitelezhető. Jól jellemzi a körülményeket, hogy a szolnoki erőd kapitulációjának napján Perényi kétségbeesett hangvételű levelében Bercsényitől azonnali segítséget kér: a védelem megerősítéséhez 2–300 főnyi hajdút, a várórság harci moráljának fenntartásához pedig annyi pénzt, ami elegendő azok havi zsoldjának kifizetésére.⁶⁵ A segítség megérkezéséről mind-

⁶² Kijelentésünkre bizonyítékul szolgál az egri mezei lovas tisztek és vitézek Rákóczihoz küldött 1710. július 4-i folyamodványa, melyben arra panaszkodnak, hogy „már két éve, mióta Eszterházy Dániel generálisra és Darvas Ferenc commissariusra vannak bízva, sem pénzt, sem ruhát nem kaptak.” *Esze Tamás*: Kuruc vitézek folyamodványai (1703–1711.) Bp. 1955. 512.

⁶³ *Sugár I.*: Az egri vár históriája i.m. 195.

⁶⁴ Wallis, Franz Paul von Gr. (? – ?): a források 1708 szeptemberében nyitrai császári commendánsként említik. 1710 novemberében ezredesi minőségben az Eger körüli blokád vezetője. 1716-ban vezérőrnagyi, 1728-ban altábornagyi, 1734-ben tábornagy rangban tűnik fel. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i.m.

⁶⁵ „...kérem alázatosan Nagyságodat, két vagy három száz haidút méltóztassék ide küldeni, hogy ha szintén az ellenség körül venne is bennünket, a had miatt fogvatkozásunk ne legyen. [...] ...ezen Vég Házban sem a had fizetésére, sem peniglen más kívántató szükségeknek megorvoslására csak egy pénz sintsen, [...] kérem azért alázatosan Nagyságodat, méltóztassék kegyelmessen olly rendelést tenni, hogy a hadnak hó pénze kiadattatásával lehessen consolatiója...” – OSzK Kt. Fol. Hung. 1389/16. Pag. 3., AR-SzD. IV. 165–166.

azonáltal nincs tudomásunk, viszont figyelembe véve Palocsay György⁶⁶ Károlyi Sándor generálisnak⁶⁷ 1710 novemberében írott jelentéseit a várbeliek szorult helyzetéről,⁶⁸ kevés esélyét látjuk a támogatás sikerének. Szolnoki sikerét követően Jacob Joseph Cusani őrgróf⁶⁹ csapatai élén Eger felé vonult, s csatlakozott a várost addigra körülvevő Pálffy-féle seregekhez. Ahogy arról a vármegyei feljegyzések is tájékoztatnak, a benn lévő védősereg a Telekessy által irányított polgársággal egyetemben, látva a túlerőt azonnal meghódolt a császáriaknak, így a továbbiakban csupán a vár maradt a felkelők kezén.

Cusani tisztában volt azzal, hogy a várvédők kuruc részről semminemű segítségre nem számíthatnak, ezért ostrom helyett diplomatikusabb megoldást keresett: igyekezett levelek útján meggyőzni a várvédőket a kapituláció szükségességéről és elkerülhetetlenségéről. Perényi következetes elképzeléseit mi sem jelzi jobban, mint hogy a leveleket felbontatlanul hagyván válaszra sem méltatta ellenfelét. Ezekben a napokban – nem függetlenül a várparancsnok magatartásától – Rét-

⁶⁶Palocsay György Br. (? , 1670 k. – ?, 1730.): 1703-ban a Rajnánál harcolt, Landau ostrománál sebesült meg, betegszabadságon Prágában tartózkodott, ahonnan 1704 februárjában hazaszökött és Rákóczihoz csatlakozott. 1705 elején brigadérosi, 1710-től generális főstrázsamesteri tisztségben szolgál. 1710 júliusától decemberéig dunántúli főparancsnok. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i.m. 325–326.

⁶⁷Károlyi Sándor Br. (Olcsvaapáti, 1669.júl.1. v. 2. – Erdőd, 1743. szept. 8.): 1687-től Szatmár vármegye örökös főispánja 1722-ig. 1703 októberében csatlakozik Rákóczihoz. 1704. március 1-től altábornagy, a következő évtől tábornagy és tiszántúli generális, 1705. május 20-án már mint tiszántúli főparancsnok emlegetik a források. 1705 novemberé és 1706 júliusa között erdélyi főparancsnok, ezt követően tiszántúli főkapitány. 1707-ben kassai főkapitány, 1708 februárjától újra erdélyi főparancsnok. 1711. május 1-én Magyarország részéről első helyen írja alá a szatmári pacificatiót. 1712 januárjától császári altábornagy, áprilisban grófi méltóságot nyer. 1723-tól lovassági tábornok, 1741-től haláláig tábornagy. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i. m. 220–221.

⁶⁸Erre vonatkozóan ld. MNL OL P. 396. Károlyi lt. Ap. 1. AcRá Ser. I. 1710. november. Fasc. 1. A. 51., 54.; ARSZD. IV. 192–195.

⁶⁹Cusani, Jacob Joseph Őrgr. (? – ?, 1715/16.): a források 1697-ben császári ezredesként említik, 1704-től altábornagyi, 1707-től lovassági tábornoki minőségben szolgál. 1710. szeptember 26-tól a Magyarországon állomásozó császári csapatok főparancsnoka Pálffy megérkeztéig. 1715-ben nyer indigenátust. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i. m. 447–448.

hey Ferenc alparancsnokkal⁷⁰ és Csala Sándor hadbiztossal⁷¹ az élen megjelenik egy „belső klikk”, amely ettől kezdve folyamatosan Perényi várkapitánnyal és törekvéseivel szemben állva próbálja aláásni a vár maradék védelmi pozícióit. Az ellenzék célja nem más volt, mint egy Forgách-Zinzendorf-szerződéshez hasonló megállapodás tető alá hozása – s ezzel a vár feladása.⁷² Maga az elképzelés is jól jellemzi Réthey és emberei realitásérzékét: az adott viszonyok között esélyük sem volt ilyen szerződést kieszközölni, mivel a császáriak tökéletesen tisztában voltak jóval előnyösebb helyzetükkel, ilyen módon pedig a felkelők nem voltak tárgyalási pozícióban. Az előbbieket ismeretében csodálatra méltó az a kitarítás, amivel a várkapitány ellenáll a „kettős ellenfélnek”: még számos emberével fennálló konfliktusa⁷³ ellenére sem hajlandó Cusani kezére adni a várat, így az ostrom megindítása csupán idő kérdése volt. Október 25-én az offenzíva egy három napon át tartó folyamatos bombázással kezdődött meg.

Az ostromot Cusani nem tudta végigvinni, ugyanis november 6-án serege zömével Pest felé kellett vonulnia, így az irányítást a továbbiakban gróf Franciscus Wallis ezredes vette át. Eközben gróf Pálffy János, a magyarországi császári hadak főparancsnoka Pestre érkezvén 1710. november 18-án kelt levelében felszólí-

⁷⁰ Réthey (Rétey) Ferenc (? – ?): 1703 szeptemberében Hont vármegye császári kapitánya, majd 1703. november 3-án csatlakozik Rákóczihoz. 1704 novemberében nyitrai kapitány, 1705. február 6. és március 3. között ideiglenesen egri commendáns. 1710 novemberében a pártján állókkal kiereszokolja Eger kapitulációját. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i. m. 360.

⁷¹ Csala Sándor (? – ?): 1703-ban Heves vármegyei perceptor, 1704-ben Ordódy György vicekapitánya, majd provincialis commissarius. 1707-ben Keczer Sándor alatt districtualis vicecommissarius. Státusza Eger 1710. november 30-i kapitulációját követően bizonytalan: hadifogoly vagy visszatér a császár pártjára. 1715-ben bizonyíthatóan Heves vármegye első alispánja. *Heckenast G.*: Ki kicsoda... i. m. 96.

⁷² Rákóczi 1710. december 12-i, Perényi személyes jelentése alapján Bercsényihez írott levelében is kitér e momentumra: „Rétéi Ferenc az gvarnizionbéli tisztekkel az commendants casamatájában bejövén: kezdék mondani az tisztek, hogy jó volna az capitulatio felől gondolkozni: melyre excandescálván Perényi Miklós, amidőn kérdezné: kicsoda az, aki a felől gondolkodni és szólani mér? minekutána a vár oltalmára holtig öszvesküdték, s azt azonnal kivetteti a bástyán, - csak előszólala Rétei Ferenc, mindnyájuk képiiben, mondván: 'Nincs haszna a vakmerőségnek, - mert se ő, se mások, Isten őket úgy segítse, az én és az Kegyelmed hitegetésemért és sok hazugságunkért magokat nem veszítik, hanem dolgokhoz látnak.'” II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. 109–110.

⁷³ *Czobor Alfréd*: Új adatok Eger várának 1710-i történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1929. 468–469.

totta Perényit a gondjaira bízott erősség haladéktalan átadására.⁷⁴ Tekintettel az egri várparancsnok következetes ragaszkodására álláspontjához, a császári vezetés félretette a diplomatikus megegyezést középpontba állító törekvéseket, s az ostrom folytatását tűzte napirendre.⁷⁵ A felkészülést követően 1710. november 22-én megindult a kimenetelében döntőnek bizonyuló császári offenzíva Eger várának elfoglalására.

A császári csapatok az ostrom során a kurucok által 1704-ben alkalmazott taktikát követték: heves bombázással tettek kísérletet a védelem megtörésére, igaz, csupán mozsarakat alkalmaztak a művelet végrehajtásakor. Noha a kilenc napon át tartó bombázás nyomán létrejövő károkat nem ismerjük, azok valószínűsíthetően elég komolyak lehettek, hiszen Perényi jelentései szerint az ellenség a mozsarakkal több, mint 400 bombát lőtt a várra. A károkkal kapcsolatban annyi bizton kijelenthető, hogy a vár vízellátása megszűnővén⁷⁶ súlyos vízhiány állt be. Az adott viszonyok között megoldhatatlan probléma⁷⁷ a Réthey-féle ellenzék folyamatos nyomásgyakorlásával, valamint egy kuruc felmentő sereg érkezésének esélytelensége a vár védelmének teljes demoralizációját okozta. Perényi 1710. november 29-én ezért kénytelen volt a kapituláció mellett dönteni.⁷⁸

A kapitulációs szerződés előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatos tárgyalások lefolytatását a Perényivel szemben álló csoportosulás vállalta magára,⁷⁹ a

⁷⁴ „...nem tudom, mihez lehessen legkisseb reménsége is Kegyelmednek, abban ne bízzék, hogy az üdő tél lévén, formális obsidiója nem lehet, mert az én dolgom lészen az, nagyobb erősséget is Egernél téli üdőben, mindenféle munitióval bővelkedő benn lévő néptől is meg szoktunk venni... [...] ha egyszer odamegyek áldgyúkkal, akikről már tettem is rendeléseket, bizonyos legyen benne Kegyelmed, hogy semminemű kegyelmét nem fogja ő Felségének venni, sőt az hadi törvény kemenségét magán és alatta valóin tapasztallya...” Közli: *Bánkúti Imre*: Dokumentumok a szatmári béke történetéhez. Bp. 1991. 15–16.

⁷⁵ *Sugár I.*: Az egri vár históriája i.m. 196–201.

⁷⁶ Erre vonatkozóan ld. a 28. számú lábjegyzetet!

⁷⁷ Noha Rákóczi tisztában volt a ténnyel, miszerint a vár 1704. évi kapitulációjában is kiemelkedő szerepet játszott a bombázások nyomán beálló vízhiány, a Perényi jelentésében foglaltakat nem volt hajlandó elfogadni, sőt, a várparancsnok szavait érthetetlen okokból egyenesen kifogásnak minősítette. *Czobor A.*: Új adatok... i. m. 475–476.

⁷⁸ *Sugár I.*: Az egri vár históriája i.m. 201–205.

⁷⁹ Rákóczi a már említett 1710. december 12-i levelében az alábbiakról számol be Bercsényinek: „...és noha csak contradicált az capitulációnak Perényi Miklós: de csak kiment Rétei Ferencz Vallishoz capitulálni, s csaknem erővel elvivén magával szegény Gerhárd nevűt, Csalával – aki Réteivel egy követ fűjt, – s tíz órakor éjtszaka mindnyájan holtrészen jövének fel, s nagy fentszóval kiálta Rétei, hogy mindent jól véghezvittek...” II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. 110.

várparancsnok viszont ragaszkodott hozzá, hogy a mellette végig kitartó Gebhard Lőrinc is a delegáció tagja legyen. Mint utóbb kiderült, Rétheyék törekvései egy kedvező feltételekkel biztosított kapitulációra minden realitást nélkülöztek. Bár Wallis gróf az amnesztia lehetőségét nem vetette el, a várból kivonuló felkelőknek kemény feltételeket szabott:⁸⁰ a védők csupán kézi fegyvereiket, valamint ingó vagyონukat vihették magukkal, minden egyéb javaikat az udvari kamara fennhatósága alá helyezték, az egyes személyeket ért esetleges anyagi károk megtérítéséről pedig szó sem esett, eshetett.⁸¹ Fontos kiemelni, hogy a kapituláció ezen pontjai lényegi hasonlóságot mutatnak érsekújvári megfelelőjükkel. A vár szerződés értelmében történő kiürítését 1710. december 7–8-ára tehetjük. A védők legnagyobb része császári hűségre tért, Perényi brigadéros viszont tartva magát korábbi elvi álláspontjához 100 emberével Rákóczihoz indult, hogy informálja a fejedelmet az Egerben történekről.⁸²

A vár kapitulációjával a kuruc mozgalom lényegében teljesen eltűnt Heves vármegyéből, s a Tiszántúlon is meg voltak számlálva napjai. A püspökét, s ennek révén főispánját visszanyert vármegyében⁸³ már folytak a károk helyreállításai, mikor 1711. május 1-jén a szatmári pacificatio megkötésével lezárult a közel egy évtizedet felölelő háborús periódus. Eger lakossága mintegy egyharmadára fogyatkozva, rendkívül nehéz helyzetben lépett a helyreállítás és a megújulás útjára.

Vizsgálataink s az idézett szakirodalmi bázis eredményeit egyeztetve összességében kijelenthetjük, hogy Eger várának bázisváros-tényezői funkciója egy több mint másfél évtizedes szerves folyamat részeként alakult ki, amelyben szerepet játszott egyrészt az erődítmény és a hozzá tartozó város földrajzi, másrészt stratégiai szerepe, továbbá előbb a császári, majd utóbb a kuruc hadvezetés magyarországi várakkal kapcsolatos elképzelése. Ez utóbbi közvetlen előzménye volt az a visszafoglaló háborúk nyomán fellépő hadügyi koncepcióváltás, amely a vizsgálatunk tárgyává tett erősség későbbi rendeltetését és sorsát is meghatározta. A vár 1687-es visszaszerzésétől a Rákóczi-szabadságharc végéig terjedő időszak mintegy epilógusként vetett véget Eger végvár-létének, hogy aztán az erődítmény a szabadságharcban a kurucok bázisvárosaként, majd a 18. század további éveiben immár kaszárnyaként szolgáljon a régióban tartózkodó császári katonaság számára.

⁸⁰ A kapitulációs pontokat részletesen közli *Czobor A.*: Új adatok... i.m. 489–496.

⁸¹ *Czobor A.*: Új adatok... i.m. 477–478.

⁸² *Sugár I.*: Az egeri vár története i.m. 206.

⁸³ I. József 1711. március 6-án kelt kegyelmi diplomája Telekessy Istvánt visszahelyezte az egeri püspöki méltóságba. Erre vonatkozóan ld. *Szántó I.*: Eger a Rákóczi-szabadságharc korában i. m. 293–294.